

Uluslararası Sempozyum

şehir ve medeniyet

09-10-11 Ekim / October 2009
International City & Civilization Symposium

Çorum Belediyesi Kültür Yayınları

ÇORUM BELEDİYE BAŞKANLIĞI
Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü
Tel: 0 364 225 66 94 Faks: 0 364 212 19 45
www.corum.bel.tr

Çorum Belediyesi Kültür Yayınları

Çorum Belediyesi Adına İmtiyaz Sahibi / Owner
Muzaffer KÜLCÜ

Yayın Yönetmeni / Publication Executive
Prof. Dr. M. Mahfuz SÖYLEMEZ

Yayın Koordinatörü / Publication Coordinator
Zeki GÜL

Editör / Editor
Salih KARSLIOĞLU

Düzenleyen / Organized by
Çorum Belediye Başkanlığı

Kapak Tasarımı / Cover Design
Bir Medya

Şehir ve Medeniyet Uluslararası Sempozyum
09-10-11 Ekim 2009

Düzenleme Kurulu / Organizing Committee

Muzaffer KÜLCÜ, Çorum Belediye Başkanı
Prof. Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ, İstanbul Üniversitesi (**Sempozyum Yürütücüsü**)
Prof. Dr. Burhanettin TATAR, Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Şinasi GÜNDÜZ, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Yasin AKTAY, Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Mesut OKUMUŞ, Hitit Üniversitesi

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Faruk DERAĞKŞANLI, Ağa Han Enstitüsü Direktörü (İngiltere)
Prof. Dr. İdris BOSTAN, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Valerie GONZALEZ, Savannah Koleji, İslam ve Asya Sanat Tasarım Tarihi (ABD)
Doç. Dr. Hassan RADOİNE, Sharjah Üniversitesi (Birleşik Arap Emirlikleri)
Prof. Dr. Modjtaba SADRIA, Ağa Han Üniversitesi (İngiltere)
Prof. Dr. Mehmet İPŞİRLİ, Fatih Üniversitesi
Prof. Dr. Abdulkadir ÖZCAN, Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa FAYDA, Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Abdusselam ULUÇAM, Batman Üniversitesi Rektörü
Prof. Dr. Bahjat Kamil ABDULLATİF, Bağdat Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ, İstanbul Üniversitesi
Dr. Halit EREN, İRCİCA

Sekreterya / Secreteriat

Ergin YAMAN, Kent Üniversitesi (İngiltere)
Murat ERDEM, Çorum Belediyesi
Salih KARSLIOĞLU, Çorum Belediyesi

Basım Yeri

Ankara Okulu Bas. Yay. San. Tic. Ltd. Şti. / ANKARA

Osmanlı Şehirlerinde İhtisâb	489
Osmanlı Döneminde Haremeyn'in Kapısı ve Gelir Kaynağı: Cidde Liman Şehri	499
İslam Devleti'nin İlk Başkenti Medine'de Tedâvül Eden Mal ve Hizmetler İle Geçim Düzeyleri	507
Farabi'nin Erdemli Şehir Projesi ve Dayandırdığı Temel Prensipler	539
<i>Observations And A Modest Update On The Book Of Roads And Kingdoms</i>	549
Yollar ve Ülkeler Kitabı Üzerine Gözlemler ve Alçak Gönüllü Bir Güncelleme	559
A Certain Idea of the City in Ibn Khaldun's Al-Muqqadima (14th century)	569
İbn-i Haldun'un Mukaddime'sinde (14. Yüzyıl) Şehir Fikri	579
Klasik Kaynaklara Göre Hz. Ömer'i Yeni Şehirler Kurmaya İten Sebepler ve Bu Şehirlerin Kuruluşunda Dikkat Edilen Hususlar	589
Erken Dönem İslam Şehrinde Yol Düzeni	599
Kapanış Konuşması	621

Farabi'nin Erdemli Şehir Projesi ve Dayandırdığı Temel Prensipler

Doç. Dr. İbrahim ÇAPAK

Sakarya Üniv. İlahiyat Fak. Mantık ABD. capakibrahim@hotmail.com

Giriş

Eflatun *Devlet*, N. Macchiavelli *Hükümdar*, F. Bacon *Yeni Atlantis*, Campanella, *Güneş Ülkesi*, T. More *Ütopya* adlı eserlerinde insanların rahat ve mutlu yaşayabilecekleri şehir ve ülkelerin nasıl olması gerektiği üzerinde durmuşlardır.¹ Bu eserlerin her biri farklı özellikleri ile ön plana çıkmıştır. Örneğin Macchiavelli, eserinde devletin güçlülüğü için her şeyin mubah olduğunu savunurken Bacon, bilimin egemen olduğu bir devlet tasavvurunu ön plana çıkarmaktadır. Fârâbî de insanların mutlu olabilecekleri ortam ve yerin nasıl olması gerektiğini *Medinetu'l-Fazıla* adlı eserinde ele almıştır. *Medinetu'l-Fazıla* adlı eser ile yukarıda söz konusu ettiğimiz eserler arasında bir takım paralellikler kurmak mümkündür. Ancak Fârâbî eserinde insanların mutlu olabilecekleri şehrin yada devletin organlarını ayrıntılı bir şekilde ortaya koymaktan çok bunların nasıl biri tarafından yönetilebileceğini inceleme konusu yapmıştır. Biz bu çalışmamızda Fârâbî'nin erdemli şehir ve erdemli şehri dayandırdığı en önemli iki esas olan ilk neden ve erdemli şehrin yöneticisi hakkındaki görüşleri üzerinde durmaya çalışacağız.

1. Erdemli Şehir

Fârâbî erdemli şehir, erdemli toplum ve erdemli millet kavramlarını bir birinden farklı olarak ele almaktadır. Ona göre *erdemli şehir*, insanları kendileriyle hakiki anlamda mutluluğun elde edildiği şeyler için birbirlerine yardım etmeyi amaçlayan şehirdir;² diğer bir ifade ile erdemli şehir; sakinleri, insanın gerçek varlığı, varlığının devamı, geçinmesi ve hayatının korunması için gereken şeylerin en mükemmelinin elde edilmesi konusunda birbirine yardım eden şehirdir.³ *Erdemli toplum*, insanları mutluluğu elde etmek için birbirlerine yardım eden toplumdur. *Erdemli millet* ise bütün şehirleri kendileriyle mutluluğun elde edildiği şeyler için birbirlerine yardım eden bir millettir. Fârâbî erdemli şehir, toplum ve millet ifadelerinin yanı sıra erdemli evrensel devlet

1 Bkz. Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, İstanbul 1999, s. 188 vd.

2 Fârâbî, *el-Medinetü'l-Fazıla* (çev. Ahmet Arslan), Ankara 2004, s. 90.

3 Fârâbî, *Fusul'ül-Medeni* (çev. Hanefi Özcan), İzmir 1987, s. 38. Ayrıca bkz. age., s. 67.

ifadesi üzerinde de durmaktadır. Ona göre *erdemli evrensel devlet* ancak içinde bulundurduğu bütün milletlerin mutluluğa erişmek için birbirlerine yardım ettikleri zaman ortaya çıkar.⁴

Fârâbî, faziletli şehrin beş bölümünün varlığına dikkat çekmektedir. Ona göre en faziletli, hukema ve ameli hikmete sahip olanlardır. İkinci derecede olanlar din görevlileri ve yorumlayanlar (mütercimler), yani hatipler, edipler, şairler, müzisyenler, kâtipler ve bunlardan sayılan diğer kişilerdir. Üçüncü derecede olanlar ölçüm işleriyle uğraşanlar (el-mukaddirun) muhasebeciler, mühendisler, doktorlar, müneccimlerdir. Dördüncü grupta olanlar mücahidler yani ordu, güvenliği sağlayanlar ve bunlardan sayılan diğer kişilerdir. Son grupta olanlar ise mal-mülk sahibi olanlar yani çiftçiler, çobanlar, tüccarlar vb. şehirde servet kazanan diğer kişilerdir.⁵ Fârâbî'ye göre şehrin kısımları ve kısımlarının dereceleri sevgi bağıyla birbirleriyle birleştirilir ve birbirlerine bağlanır. Onlar, adalet ve adil fiillerle kontrol edilir ve korunur.⁶ Ayrıca Fârâbî, şehir halkının haklarının korunması için adaletin gerçekleşmesinin gerekliliğine dikkat çekmektedir. Ona göre adalet, şehir halkının ortak olduğu iyi şeylerin, onların hepsinin arasında paylaştırılmasında ve sonra da, onlar arasında bölüştürülen şeylerin korunmasında en önemli fonksiyonu icra eder.⁷

a. Erdemli Şehrin Gerekliliği

Fârâbî, erdemli şehrin gerekliliği üzerinde durmakta ve erdemli olmayan şehir çeşitlerine de değinerek, erdemli şehrin farkını oraya koymaya çalışmaktadır. Filozofumuz, erdemli şehrin gerekliliği ile ilgili şu ifadelerle yer vermektedir: "Her insan kendini devam ettirmek ve en üstün mükemmelliğini elde etmek için birçok şeye muhtaç olan bir yaratılışla varlığa gelmiştir. Onun bu şeylerin hepsini tek başına sağlaması mümkün değildir. Tersine bunun için o, her biri kendisinin özel bir ihtiyacını karşılayacak birçok insana muhtaçtır. Her insan bir başka insanla ilgili olarak aynı durumdadır. Bundan dolayı insan sahip olduğu tabii yaratılışının kendisine verilmesinin gayesi olan mükemmelliğine ancak birbiriyle yardımlaşan birçok insanın bir araya gelmesiyle ulaşabilir." Böylece herkesin varlığını devam ettirmek ve mükemmelliğe erişmek için muhtaç olduğu şeyler sağlanmış olur.⁸ Fârâbî adeta erdemli şehri insanlar için zorunlu görmektedir. İnsanlar yaratılışları gereği tek başlarına yaşayamazlar. Yaşamaya çalışsalar bile mutlu olamadıkları gibi bir toplum da oluşturamazlar. Bir araya gelme bir takım şeyleri paylaşma ve yardımlaşma ihtiyacı hissederler. Bu ihtiyaçlarını gidermeleri onları toplumsallaşmaya doğru götürür. Ancak Fârâbî'ye göre esas olan toplumsallaşmak değil, sağlıklı yani erdemli toplum oluşturmaktır.

4 Fârâbî, *el-Medinetü'l-Fâzıla*, s. 90.

5 Fârâbî, *Fusul'ül-Medeni*, s. 49-50.

6 Fârâbî, *Fusul'ül-Medeni*, s. 52.

7 Bkz. Fârâbî, *Fusul'ül-Medeni*, s. 53.

8 Fârâbî, *el-Medinetü'l-Fâzıla*, s. 89-90. Aynı eserin Arapçası için bkz. (tahk. Dr. Alber Nasri Nadi), Beyrut 1986, s. 117.

ra n
orta
labil
topl
topl
tek l
bir k
ya ç
şeh
lık n
ev s

Me
tınd
şek
ben
disi
geli
Kal
kım
bak
aliy
hiç
olai
da
par
ve i
kalı
olai

b. Mükemmel Toplamlar

Fârâbî, erdemli şehrin gerekliliğinin gerekçesini ortaya koyduktan sonra mükemmel toplumlar üzerinde durmakta ve mükemmel toplumları büyük, orta ve küçük olmak üzere üçe ayırmaktadır. Ona göre *büyük toplum*, oturulabilir dünyanın bütününde bütün milletlerin bir araya geldiği toplumdur. *Orta toplum*, oturulabilir dünyanın bir parçasında tek bir milletin biraraya geldiği toplumdur. *Küçük toplum* ise herhangi bir milletin oturduğu topraklar üzerinde tek bir şehir halkının bir araya gelerek oluşturduğu toplumdur. Fârâbî'ye göre bir köy ya da mahalle halkının, bir sokakta oturanların, bir ev halkının bir araya gelmesi kusurlu bir toplumu meydana getirir. Mahalle ve köyün her ikisi de şehir için vardır; ancak köyün şehirle ilişkisi, ona hizmet ilişkisidir. Buna karşılık mahalle, şehrin bir parçası olarak onunla ilişki içindedir. Sokak mahallenin, ev sokağın bir parçasıdır.

Fârâbî'ye göre şehir, en üstün iyilik ve en büyük mükemmelliğin gerçekleştiği yegane yerdir. En üstün iyilik ve en büyük mükemmelliğe şehirden daha eksik olan bir toplulukta ulaşılamaz. Ona göre erdemli şehir irade ile ortaya konan bir şehirdir. Yani insanların iradelerini kullanarak oluşturdukları bir şehirdir. Ancak insanlar iradelerini kullanarak erdemli olmayan cahil, bozuk şehirler de oluşturabilirler ve bir takım kötülükler işleyebilirler. Bu tür şehirler, insanların mutluluğunu sağlamadığı için tercih edilebilir şehirler değildir.⁹

2. Erdemli Şehir ve İnsan Benzetmesi

Fârâbî, erdemli şehri tam ve sağlıklı bir bedene benzetmektedir. O, *Medinetü'l-Fazıla* adlı eserinde "Bedenin Kısımları ve Organları" başlığı altında bedeninin her bir organını adeta erdemli şehrin organlarına denk gelecek şekilde ele almaktadır. Örneğin kalp organını erdemli şehri yönetecek kişiye benzetmektedir. Ona göre kalp, tıpkı erdemli şehri yönetecek kişi gibi kendisine başka bir organın emretmediği amir bir organdır. Kalpten sonra beyin gelir. Beyin de amir bir organdır; ancak onun amirliği ikincil derecededir.¹⁰ Kalp merteye bakımından en etkin organdır. Beyin de bu organa etkinlik bakımından en yakın olan ve kalbe bağlı olan organdır. Diğer organlar da etkinlik bakımından sıralanır, en son etkin olmayan ancak etkin organlara göre faaliyet gösteren organlara varılır; böylece sadece başkalarına hizmet eden, hiçbir biçimde yönetmeyen organlara kadar gidilir. Ancak bütün organlar, amir olan organın amacına uygun hareket eder. Fârâbî'ye göre şehrin parçaları da yaratılış bakımından organların parçaları gibi birbirinden farklıdır ve bu parçaların tabii istidatları birbirinden üstündür. Şehirde de amir olan bir insan ve mertebeleri bu insana yakın olan başka insanlar vardır. Bedende amir olan kalp organına bağlı olarak diğer organların çalışması gibi, şehirde de amir olan şehir yöneticisine bağlı diğer insanlar çalışır. İnsan organlarından diğer

9 Fârâbî, *el-Medinetü'l-Fâzıla*, s. 90. Bkz. *Fusulü'l-Medeni*, s. 45.

10 Bkz. Fârâbî, *el-Medinetü'l-Fâzıla*, s. 71

organlara hizmet eden ancak amir olmayan organlar gibi, insanlardan da diğerlerine hizmet eden fakat amir olmayanlar vardır. Bundan dolayı da onlar en alt sırada bulunurlar. Ancak bedenın organları tabiidir ve onların sahip oldukları istidatlar, tabii kuvvetler iken¹¹ şehrin kısımları tabii olmakla birlikte, bu kısımların kendileriyle şehirde fiillerini meydana getirdikleri istidat ve melekeler tabii değil, iradîdir.

Bedende emredici organın, kendisi ve özel nitelikleri bakımından bütün organların en mükemmeli ve en tamı olması gibi, şehrin yöneticisi de özel nitelikleri bakımından şehrin en mükemmel parçasıdır. Fârâbî'ye göre kalbin ilk olarak meydana gelip, daha sonra bedenın diğer organlarının varlığına sebep olması gibi şehrin yöneticisinin de ilk olarak varlığa gelmesi, sonra şehrin kısımları ve onların kendilerine has olan varlık sırası içinde ortaya çıkışlarının nedenidir. Ayrıca organlardan biri bozulduğunda bu bozukluğun kalp tarafından giderilmesi gibi, şehrin herhangi bir parçası bozulduğunda bu bozukluğun şehir yöneticisi tarafından giderilmesi gerekir.¹²

Beden organlarında olduğu gibi şehirde emredicilik bakımından şehrin yöneticisine yakın olan kısımlar en şerefli iradî fiilleri, onların altında bulunanlar daha az şerefli iradî fiilleri gerçekleştirirler ve böylece en aşağı cinsten iradî fiilleri yapan kısımlara kadar ulaşılır. Bu tür fiillerin aşağılığı, bayağılığı, mesane ve kalın bağırsağın fiilinde olduğu gibi bazen son derece faydalı olmalarına karşılık onların konumlarından bazen de onların faydasız olmalarından veya yapılmalarının çok kolay olmasından ileri gelir. Aynı durum şehir ve parçaları tabiatları gereği birbirleriyle mükemmel bir biçimde bağlanmış, düzenlenmiş olan her bütün için söz konusudur.¹³ Fârâbî, insan organlarındaki ilişkiyi şehir ile şehri oluşturan evlere benzetmektedir. İnsan bedeninin baş, gövde, göğüs, karın, el, ayak gibi organlardan oluşması gibi şehir de köy, mahalle ve sokaklardan oluşur. Bedenin mükemmel işlemesi için bütün organların sağlıklı işlemesi ve bir birlerine yardımcı olması gerekir. Bunun gibi erdemli bir şehrin oluşması için erdemli şehri oluşturan unsurların birbirine yardım etmesi gerekir. Aksi halde erdemli şehrin oluşması mümkün değildir.¹⁴

Fârâbî, erdemli şehir projesini temelde "İlk Neden" ve erdemli şehrin yöneticisine dayandırmaktadır:

3. İlk Neden

Fârâbî, erdemli şehir projesini temelde İlk Neden'e dayandırmaktadır. O, İlk Neden'i, her şeyin kaynağı olarak gördüğü için, *Medinetü'l-Fazıla*'a adlı eserinin birinci bölümünün tamamını İlk Neden yani ilk yaratıcıya ayırmıştır. Fârâbî söz konusu bölümde ilk yaratıcının yani Allah'ın sıfatlarını maddeler halinde

11 Fârâbî, *el-Medinetü'l-Fazıla*, s. 91.

12 Fârâbî, *el-Medinetü'l-Fazıla*, s. 92.

13 Fârâbî, *el-Medinetü'l-Fazıla*, s. 93.

14 Bkz. Fârâbî, *Fusul'ül-Meden*, s. 37.

sıralayarak, her birini açıklamaktadır. Ona göre İlk var olan bütün diğer var olanların varlığının İlk Nedeni'dir ve tektir. O, her türlü eksiklikten münezzehtir. Buna karşılık O'ndan başka olan her şeyde bir veya daha fazla sayıda herhangi bir türden eksikliğin olması zorunludur. Ancak Bir olan, bu eksikliklerin tümünden arınmıştır. O, varlık üstünlüğü bakımından en yüksek derecede ve varlık mükemmelliği bakımından en üst mertebededir.¹⁵ Buna göre erdemli şehir ve yöneticisi mutlak anlamda mükemmel olamaz, mükemmel olan sadece İlk Neden'dir. Yine İlk var olan, cevheri bakımından her şeyden farklıdır ve başka herhangi bir varlığın, onun varlığına sahip olması imkânsızdır.¹⁶ Fârâbî İlk Nende bulunan sıfatları 15 madde halinde sıralamaktadır.¹⁷

Fârâbî, erdemli şehrin yapısını insan organlarına benzetmenin yanı sıra İlk Neden ve ilk nedenin ortaya koyduklarından hareketle oluşan hiyerarşiye de benzetmektedir. Ona göre İlk Neden'in diğer varlıklara nisbeti, erdemli şehrin hükümdarının, onun diğer kısımlarına olan nisbeti gibidir. Çünkü maddeden korunmuş olan varlıkların mertebeleri İlk Neden'e yakındır. Onların altında göksel cisimler, göksel cisimlerin altında da maddi cisimler bulunur. Bütün bu varlıklar İlk Neden'in izinden giderler, onu takip ederler, onu kılavuz olarak kabul ederler. Ancak her varlık bunu kendi kapasitesine göre evrende tesis edilmiş mertebesine uygun olarak gayesini seçmek suretiyle yapar. Bütün varlıklar düzene uygun olarak İlk Neden'i takip ederler. Varlıklarını kendisine borçlu oldukları şeye ta baştan itibaren sâhip olanlar, İlk Neden'i ve onun gayesini ta baştan itibaren taklit ederler.¹⁸ Bundan dolayı onlar ebedi mutluluğu tadarlar ve en yüksek mevkileri elde ederler. Erdemli şehrin de böyle olması gerekir. Çünkü onun da bütün kısımlarının, fiilleri ile mevkilerine göre, ilk yöneticilerinin gayesini taklit etmesi gerekir.

4. Erdemli Şehrin Yöneticisi

Fârâbî'ye göre erdemli şehrin yöneticisi herhangi bir insan olamaz. Çünkü yöneticilik insanın, yaratılışı ve tabiatı bakımından yöneticiliğe istidatlı olmasının yanı sıra onun yöneticilikle ilgili iradî meleke ve tutumları kazanmış olmasına bağlıdır.¹⁹ Ona göre gerçek şehir yöneticisinin, yegâne hedef ve amacı kendisine ve diğer şehir halkına gerçek mutluluğu vermektir. Faziletli şehirlerin yöneticisinin, mutlulukta şehir halkının en mükemmeli olması kesinlikle zorunludur. Çünkü şehir halkının mutluluğunun sebebi budur.²⁰ Ancak şehir yöneticisi yapması gereken birçok şeyi yapamayabilir. Farabi bunun sebeplerini şöyle sıralamaktadır:

15 Fârâbî, *el-Medinetü'l-Fâzıla*, s. 29. Bkz. Aynı eserin Arapçası s., s. 37.

16 Fârâbî, *el-Medinetü'l-Fâzıla*, s. 30.

17 Fârâbî, *el-Medinetü'l-Fâzıla*, s. 31 vd.

18 Fârâbî, *el-Medinetü'l-Fâzıla*, s. 93.

19 Fârâbî, *el-Medinetü'l-Fâzıla*, s. 95.

20 Fârâbî, *Fusul'ül-Meden*, s. 40. Bkz. *İhsa'ül-Ulum* (çev. Ahmet Ateş), İstanbul 1990, s. 126. *Kitâbü'l-Mille*, (tahk. Muhsin Mehdi), Beyrut 1986, s. 43,52.

- a. Yapması gerekenleri yerine getirmeden önce ölüm onu yakalayabilir.
- b. Savaş ve diğer şeyler gibi zarûri uğraşlar onu alıkoyabilir.
- c. İlk başkan ortaya çıkan olaylardan yalnızca gözleyebildiği ve hakkında kendisine soru yöneltilen eylemleri belirlemekle yetinebilir. Ayrıca bütün durumlar onun döneminde ve bulunduğu yörede ortaya çıkmamış olabilir.²¹

Farabi'ye göre erdemli şehrin yöneticisi başka bir insanın hükmü, yönetimi altına girmesi mümkün olmayan insandır. O, mükemmelliğine ulaşmış, bilfiil akıl ve bilfiil akılsal olmuş bir insandır.²² Onun muhayyile kuvveti tabiatı gereği mükemmelliğin en son haddine varmış ve böylece tabiatı gereği gerek uyanık halde, gerek uykudayken Faal Akıl'dan tikelleri almaya hazır hale gelmiştir. Onun edilgin aklı (akl munfail), bütün akılsalları kavramış olmasından dolayı, mükemmelliğine erişmiş ve bilfiil akıl, bilfiil akılsal olmuştur.²³

Erdemli şehrin yönetici, insanlığın en üst mertebesinde ve mutluluğun en yüksek derecesindedir. Onun ruhu, sanki Faal Akıl'la bir olmuştur. O, kendisiyle mutluluğun elde edilebileceği her fiile vakıf olan bir insandır. Ayrıca onun dilinde, bildiği her şeyi başkasının tahayyülünde en iyi biçimde canlandırma kudreti olmalıdır. O, insanları mutluluğa ve kendileriyle bu mutluluğun elde edildiği fiillere en iyi biçimde yöneltme kudretine sahip olmalıdır. Ayrıca o, savaşla ilgili fiilleri yerine getirebilmek için bedenlen sağlam olmalıdır.²⁴

Fârâbî'ye göre erdemli şehir yöneticisinde doğuştan sahip olduğu on iki tabii özellik bulunur. Bunlara şöyle sıralanabilir:

- a. Organları bakımından tam ve eksiksiz olmalıdır.
- b. Kendisine söylenilen her şeyi iyi anlama ve idrak etme yeteneğine sahip olmalıdır.
- c. Anladığı, gördüğü, duyduğu, idrâk ettiği şeyi zihninde tutma yeteneğine sahip olmalıdır.²⁵
- d. Çok zeki olmalı, herhangi bir şeyle ilgili en ufak bir delili gördüğünde bu delilin işaret ettiği yönde o şeyi kavramalıdır.
- e. Zihninde bulunan bir şeyi tam bir açıklıkla ifade edebilme ve güzel konuşma kabiliyetine sahip olmalıdır.
- f. Bilgi edinmeyi, öğrenmeyi sevmelidir.
- g. Doğruluğu ve doğru insanları sevmeli, yalandan ve yalancılardan nefret etmelidir.

21 Fârâbî, *Kitâbü'l-Mile*, s. 48.

22 Fârâbî, *el-Medinetü'l-Fâzıla*, s. 94.

23 Fârâbî, *el-Medinetü'l-Fâzıla*, s. 95. Bkz. Arapçası, s. 124.

24 Fârâbî, *el-Medinetü'l-Fâzıla*, s. 96. Bkz. Fârâbî, *Mutluluk yoluna Yöneltilme* (Tenbih ala Sebîl Sa'ade) çev. Hanefi Özcan, İzmir 1993, s. 26-27.

25 Fârâbî, *el-Medinetü'l-Fâzıla*, s. 96.

- h. Yemek, içmek ve cinsel zevklerin peşinde koşmayan, onları arzulamayan biri olmalı, kumardan kaçınmalı, bu tür şeylerden doğan zevklerden nefret etmelidir.
- i. Yüksek ruhlu olmalı, şerefi, ululuğu sevmelidir.
- j. Gümüş ve altın gibi dünyevi şeylere değer vermemelidir.
- k. Adaleti ve adil kişileri sevmeli, baskı ve zulümle, bunları yapanlardan nefret etmeli, kendisi ve başkaları ile ilgili olarak insaf sahibi olmalı, insanları böyle olmaya yöneltmeli, baskıya maruz kalan insanlara acımalı, güzel, asil ve doğru gördüğü her şeyi desteklemeli, adil olmaya, adaleti uygulamaya davet edildiğinde onu gerçekleştirmede isteksiz olmamalı, tersine haksızlık ve kötülük yapması istendiğinde bunu yapmamaya kararlı ve istekli olmalıdır.
- k. Yapılmasını gerekli gördüğü şey konusunda azimli, kararlı olmalı, korku ve zaaf göstermeksizin cesur bir şekilde onu gerçekleştirmelidir.

Fârâbî'ye göre bütün bu özelliklerin tek bir insanda bir araya gelmesi zordur. Bundan dolayı bu tür insanlara her çağda ancak bir defa rastlanabilir. Eğer erdemli şehirde böyle bir insan bulunur ve o insan büyüdükten sonra yukarıda zikrettiğimiz şartlardan altısını yerine getirirse yönetici olacaktır. Herhangi bir zamanda böyle bir insana rastlanamazsa, daha önce bu şehirde birbirini araksız olarak takip eden bu türden yöneticiler mevcut olmuşsa, bu insanların koydukları kanunlar, kurallar ve adetler benimsenip muhafaza edilmelidir.²⁶

İlk Yöneticiden daha sonra gelen yöneticide de doğuşundan ve çocukluğundan itibaren bu on iki özelliğin bir araya gelmesi ve büyüdükten sonra da onun aşağıdaki altı özellikte temayüz etmesi gerekir:

- a. O, bir filozof olmalıdır.
- b. İlk yöneticilerin şehir için koydukları, şehri kendileriyle yönettikleri kanunları ve kuralları bilmeli, muhafaza etmeli, bütün fiillerinde bu yöneticilerin izinden gitmelidir.
- c. Eskilerin kanunlarının kaydedilmemiş olduğu bir konuda, onların yollarını izleyerek yeni kanunlar çıkarma konusunda yetenekli olmalıdır.
- d. İlk yöneticilerin kendileriyle ilgili olarak herhangi bir kanun koymalarının mümkün olmadığı, onlardan sonra herhangi bir zamanda ortaya çıkan şeyler hakkında doğru hüküm vermek üzere akıl yürütme gücüne ve üstün pratik akla sahip olmalıdır.
- e. İlk yöneticilerin kanunlarıyla kendisinin onların yolunu izleyerek çıkarmış olduğu yeni kanunlar konusunda halkı sözle aydınlatma, onlara kılavuzluk etme üstünlüğüne sahip olmalıdır.
- f. Hem hizmet edici, hem de yönetici savaş sanatlarında usta olarak savaş fiillerini gerçekleştirmek için bedenlen sağlam olmalıdır.

26 Fârâbî, *el-Medinetü'l-Fâzıla*, s. 97. Bkz. Arapçası s. 127 vd.

Fârâbî'ye göre eğer bütün bu şartları kendisinde bir araya getiren tek bir kişi bulunmaz da biri sadece filozof olan, diğeri ise geri kalan şartları yerine getiren iki kişi bulunursa, onların ikisi bu şehrin yöneticisi olacaklardır. Eğer bu şartların her birisi farklı kişilerde bulunursa ve bunlar birbirleriyle anlaşılarsa bunların hepsi birlikte en üstün yönetici olacaklardır. Ancak herhangi bir zamanda felsefe yönetimin bir parçası olmaktan çıkarsa, bütün diğer şartlar bu yönetimde mevcut olsa bile, erdemli şehir hükümdarsız kalmış olacak, şehrin yönetimi ile meşgul olan kişi bir hükümdar olmayacak, şehir halkı helak olma tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktır.²⁷ Eğer bu şehrin fiilî yöneticisine bağlı olacak bir filozof bulunmazsa, belli bir müddet sonra o şehir helak olmakta gecikmeyecektir.

5. Erdemli Şehre Aykırı Olan Şehirler

Fârâbî erdemli şehrin farkını ortaya koymak için erdemli şehre aykırı olan şehirler üzerinde de durmaktadır. O, erdemli şehre zıt olan şehirleri cahil, bozuk (fasid), karakteri değişmiş, doğru yolu bulamamış ve yanlışlık içinde olan (dalla) şehirler şeklinde sıralanmaktadır. Ona göre bu değişik şehirlerin halkı da erdemli şehrin halkına aykırıdır.

5.1. Cahil Şehir: Fârâbî'ye göre cahil şehir, halkı gerçek mutluluğu bilmeyen, mutluluktan habersiz olan şehirdir. Onlar mutluluk konusunda aydınlatılsalar bile onu ne anlayacak, ne de ona inanacaklardır. Onlar, sadece beden sağlığı, zenginlik, şehvi zevkler, insanın kendi arzularının peşinden koşma serbestliği, saygı ve itibar görme gibi şeyleri iyi görürler. Cahil şehrin halkına göre bunların her biri bir mutluluk çeşididir ve en büyük, en tam mutluluk da onların hepsinin toplamıdır. Onların zıddı olan şeyler, yani hastalık, yoksulluk, zevklerden mahrum olma, arzularının peşinden koşmada serbest olmama, saygı ve itibar görmeme de kötülüklerdir.²⁸

Fârâbî, cahil şehrin çeşitlerini zaruret, zenginlik, bayağılık ve düşkünlük, şeref, güç (kuvvet) ve demokratik şehir olmak üzere altı çeşit olarak zikretmektedir.

- Zaruret şehri:** Halkının bedenlerinin varlığını devam ettirmek amacıyla zaruri olan yiyecek, içecek, giyecek, ev ve cinsel ilişki miktarı ile yetindiği ve bu amaca ulaşmak için birbiriyle yardımlaştığı şehirdir.
- Zenginlik şehri:** Halkının servet ve zenginlik elde etmek için birbiriyle yardımlaştığı şehirdir. Çünkü onlar, zenginliği hayatın tek amacı olarak görürler.
- Bayağılık ve düşüklük şehri:** Halkının amacı yiyecek, içecek, cinsel ilişki, özellikle duyular ve tahayyülle ilgili şeylerden zevk almak ve her yolla eğlence ve oyun peşinden koşmak olan şehirdir.²⁹

27 Fârâbî, *el-Medinetü'l-Fâzıla*, s. 98.

28 Farabi, *Fusul'ül-Meden*, s. 69-70. Bkz. *İhsa'ül-Ulum* s. 126.

29 Fârâbî, *el-Medinetü'l-Fâzıla*, s. 99.

d.

e.

f.

Fâ
darları
tarzda5.
berabe
derece
mesi v
fiilleri,5.
erdem
yerini t5.
ve yar
öyle ol
uğurda
lerin hi
şehirleFâ
len faz
maları
faziletli
kişi, şe

Sc

Fâ
şündüç
mutlu
lendiril
nedene

30 Fâr

31 Fâr

32 Fâr

- d. Şeref şehri: Halkının ün kazanmak, övülmek, söz ve yazı ile saygıyla karşılanmak, itibar görmek ve ister başka insanların gözünde ister kendi aralarında şeref ve saygınlık kazanmak için birbirleriyle yardımlaşma amacı içinde olduğu şehirdir.
- e. Güç, kuvvet şehri: Bu şehir halkının gayesi başkalarına hükmetmek, başkalarının kendisine hükmetmesine engel olmaktır. Onların tek amacı bu hâkimiyetten alacakları zevke ulaşmaktır.
- f. Demokratik (cima'ıyya) şehir: Bu şehir halkının amacı, her şeyi kendi arzularına göre serbestçe yaşamaktır.

Fârâbî'ye göre cahil şehrin çeşitleri ile orantılı olarak cahil şehir hükümdarları vardır. Onların her biri, kendi arzu ve amaçlarını elde edebileceği bir tarzda hükümdarı olduğu şehri yönetir.

5.2. Bozuk (fâsık) şehir: Fikirleri erdemli şehrin fikirlerine benzemekle beraber ondan farklı olan şehirdir. Bu şehrin halkı, mutluluğu, Tanrı'yı, ikinci dereceden kutsal varlıkları, faal Akıl'ı ve erdemli şehrin halkı tarafından bilinmesi ve inanılması mümkün olan her şeyi bilir. Ancak bu şehrin insanların fiilleri, cahil şehrin insanların fiillerinin aynıdır.

5.3. Karakteri değişmiş (mubaddala) şehir: Fikirleri ve fiilleri eskiden erdemli şehrin fikirleri ve fiillerinin aynı olan, ancak artık değişmiş bulunan ve yerini farklı fikirlere, fiillere bırakmış olan şehirdir.

5.4. Doğru yolu bulamamış, yanlış görüş içinde olan şehir: Yanlış ve yararsız görüşlere sahip olan şehirdir. Bunun birinci yöneticisi, gerçekte öyle olmadığı halde, kendisine vahiy indiğini iddia eden bir adamdır. O, bu uğurda aldatmadan, yalan söylemekten, kandırmadan çekinmez.³⁰ Bu şehirlerin hükümdarları, erdemli şehirlerin hükümdarlarının, yönetimleri de erdemli şehirlerin zıddıdır.³¹

Fârâbî'ye göre kötülükler şehirlerden, ya insanların nefislerine yerleştirilen faziletlerle, ya da insanların, kendi kendilerini frenlemeye maruz bırakılmalarıyla uzaklaştırılırlar. Kendisinden gelen kötülük, ne nefsinin yerleştirilen faziletlerle, ne de nefsinin zapt etmesiyle giderilmesi mümkün olan herhangi bir kişi, şehirlerin dışına çıkarılır.³²

Sonuç

Fârâbî, insanların mutlu olabileceği ve haksızlıklara uğramayacağını düşündüğü bir şehir tasavvuru ortaya koymaya çalışmıştır. Ona göre insanların mutlu ve huzurlu bir şekilde yaşayabilecekleri yer, erdemli şehir olarak isimlendirilir. Erdemli şeyin dayandığı iki temel esas vardır. Bunlardan biricisi ilk nedendir. İlk neden her şeyin kaynağıdır ve tekdir. Var olan her şeyden fark-

30 Fârâbî, *el-Medinetü'l-Fâzıla*, s. 100.

31 Fârâbî, *el-Medinetü'l-Fâzıla*, s. 101. Bkz. Arapçası s. 131 vd.

32 Fârâbî, *Fusul'ül-Medeni*, s. 34.

lıdır. Var olan her şey ondan emir alır ve onun istediği şekilde hareket eder. İlk neden en yetkin amirdir. Diğer bütün varlıkların da varlık sebebidir. Diğer esas da şehir yöneticisidir. Fârâbî bütün varlıkların varlık sebeplerini ilk nedene bağladığı gibi erdemli şehrin varlığını da şehir yöneticisine bağlamaktadır. Şehir yöneticisi, şehrin en yetkili amiridir. Tıpkı ilk neden gibi kimseden emir almaz, sadece emir verir. Ancak esas amacı şehirde yaşayanların mutlu olabilecekleri ortamlar sağlamak ve insanlar arasında adaleti gerçekleştirmektir. Çünkü mutluluk her insanın arzuladığı bir amaçtır. Fârâbî ayrıca erdemli şehrin daha iyi anlaşılması için erdemli olmayan şehirlerden de örnekler vermekte ve insanların iradeleri ile erdemli ya da erdemsiz şehri tercih ettiklerine dikkat çekmektedir.